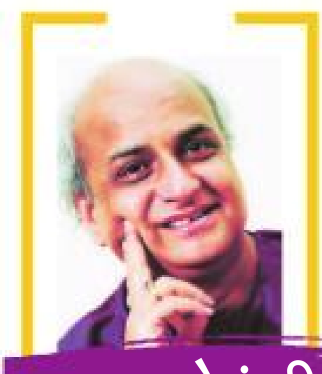

उल्हास कशाळकर

गद्धेपंचविशी

पाय जमिनीवर ठेवणारी 'पंचविशी' !

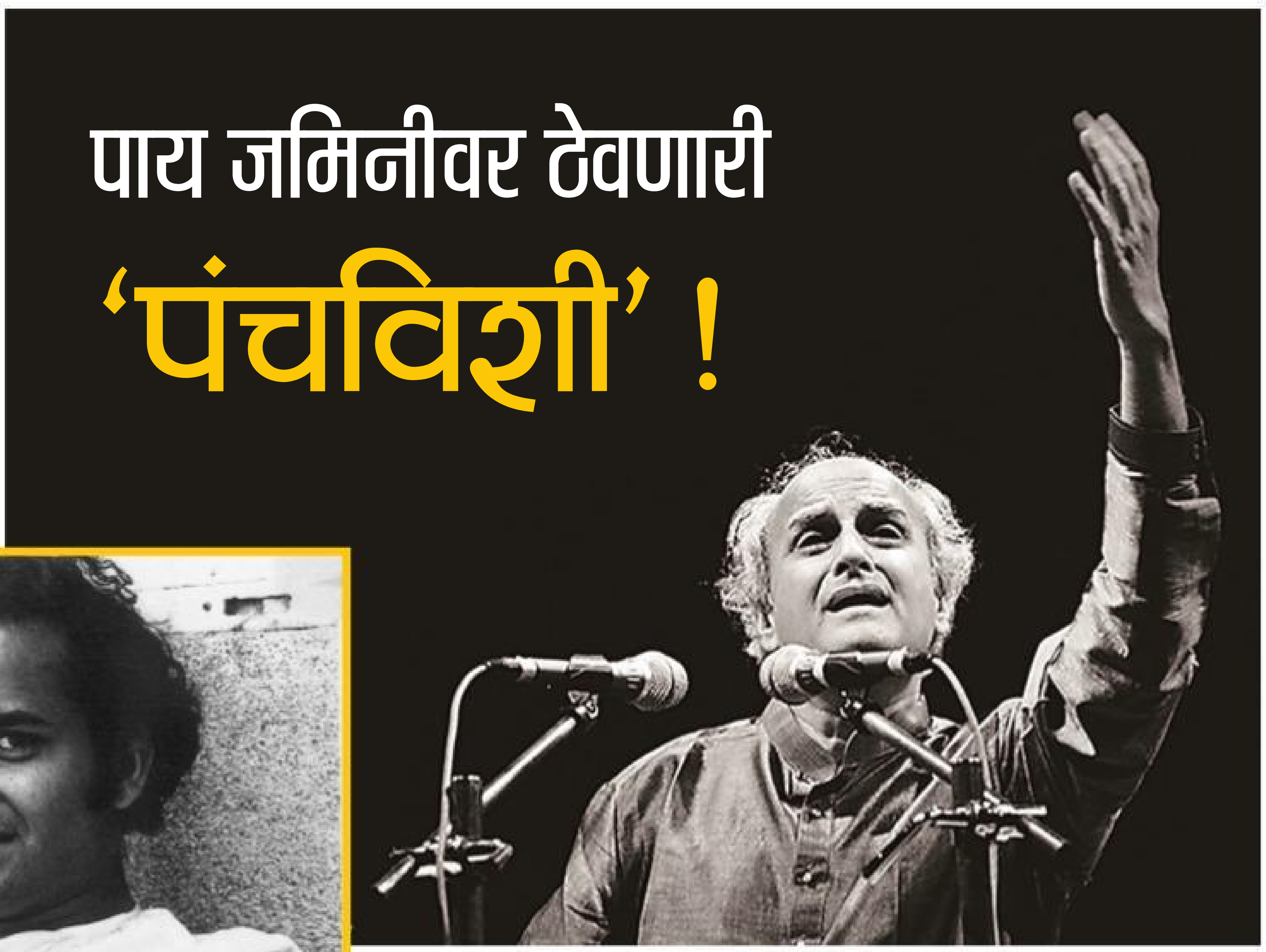

''एखादी कला आपल्यात मुळातच असणं किंवा त्याची आवड असणं आणि कलेत स्वत:ची काही भर घालू शकणं या दोन्हीच्या मध्ये एक मोठा प्रवास असतो. स्वत:चं स्थान निर्माण केल्यावरही हा प्रवास संपत नाही, कारण ते चिरंतन शिकणं असतं. प्रवासाला निघतानाच योग्य दिशा मिळाली तर पुढची माहीत नसलेली वाट सापडणं अधिक शक्य. अंगातलं बालपण सरून खऱ्या अर्थानं जगाची समज येऊ लागते त्या तरुण वयातच ही गोष्ट ठरत असल्यामुळे 'पंचविशी' महत्त्वाचीच...'' सांगताहेत 'पद्मश्री', 'संगीत नाटक अकादमी पुरस्कार' आणि 'तानसेन सन्मान'प्राप्त ज्येष्ठ गायक पं. उल्हास कशाळकर.

वयाची २० ते ३० वर्षं या ऐन तारुण्याचा काळ तुमच्यासाठी कसा होता, या प्रश्नावर मी विचार करतो तेव्हा ज्याला शब्दशः 'गद्धेपंचविशी' म्हणावं, असं मला काही आठवत नाही. मी कधी कुठला अविचारच केला नाही, अशी प्रौढी सांगण्याचा हेतू नाही. पण हा काळ माझ्यासाठी एकाच एका ध्येयानं भारलेला होता आणि त्यानं मला इतर कशाचाही विचार करू दिला नाही. ते ध्येयच तितकं मोठं होतं, आहे. सहज साध्य होणाऱ्यातलं नाही. त्या मार्गावर चालण्याची माझी सुरुवात विशी ते तिशीच्याच काळात खऱ्या अर्थानं झाली. जेव्हा मी हे म्हणतो, तेव्हा एक मजेशीर गोष्ट जाणवते, की मी आयुष्यभर केवळ शास्त्रीय संगीत करणार आहे, हे मात्र मी आधीपासून ठरवलं नव्हतं आणि वयाची तीस वर्षं उलटेपर्यंतही मी ते निश्चित केलं नव्हतं. पण मी पूर्णवेळ संगीत शिकत होतो, रियाज करत होतो. आता विचार करता असं वाटतं, की ही विद्या अशाच प्रकारे करायला हवी.

माझा जन्म पांढरकवडा, यवतमाळचा, १९५५ चा. घरात गाणं होतंच. माझे वडील (अ‍ॅड. नागेश कशाळकर) गायचे आणि मी लहानपणापासून त्यांच्याकडे शिकत होतो. माझे भाऊही गायचे. त्यामुळे घरात संगीतसाधनेसाठी कायम प्रोत्साहनाचं वातावरण होतं. मी नागपूर विद्यापीठातून 'बी.ए.' आणि नंतर संगीत विषयात 'एम.ए.' केलं. ते करताना मला हे समजलं, की केवळ या प्रकारे संगीताचं शिक्षण होऊ शकणार नाही. संगीतातली माहिती त्यातून मिळेलही, पण शिक्षण हवं असेल तर ते परंपरागत पद्धतीनंच घ्यावं लागेल. त्यामुळे कॉलेजचे तास संपल्यावरही मी गाणं शिकायला जायचो. आम्हाला 'एम.ए.'ला शिकवणारे प्राध्यापक राजाभाऊ कोगजे (अनंत केशव कोगजे), प्रभाकरराव खर्डेनवीस हे विद्वान होते. याच काळात मला केंद्र सरकारची संगीतासाठीची एक शिष्यवृत्तीही मिळाली होती. ती होती, ३०० रुपये. 'एम.ए.' पूर्ण झाल्यावर अगदी गुरूगृही नाही, पण गुरूंच्या सान्निध्यात राहून पूर्णवेळ संगीत शिकण्याचा विचार मी पक्का केला. मला पं. राम मराठे आणि पं. गजाननबुवा जोशी यांच्याकडे शिकायची इच्छा होती. मला 'एम.ए.'ला दोन सुवर्णपदकंही मिळाली होती. या परिस्थितीत चांगली नोकरी मिळवणं त्या काळी अवघड नक्कीच नव्हतं. अशा वेळी मला गजाननबुवांकडे रीतसर गुरू-शिष्य परंपरेत शास्त्रीय संगीत शिकावंसं तळमळीनं वाटणं आणि त्यासाठी झोकून देणं 'गद्धेपंचविशी'त अनपेक्षित होतं.

डोंबिवली येथील वास्तव्याच्या काळात पं. उल्हास कशाळकर

गाणं ही २-३ वर्षांत शिकण्याची गोष्ट नाही आणि त्यासाठी पुरेसा वेळ द्यावा लागेल, हे माझ्या घरच्यांना मान्य होतं. घरची खूप मोठी अशी काही जबाबदारी माझ्यावर नव्हती. त्यामुळे मी अगदी वयाच्या तिसाव्या वर्षापर्यंत जरी पूर्णवेळ गाणं शिकलो आणि या काळात नोकरी-व्यवसाय केला नाही, तरी घरच्यांची त्याला परवानगी होती. मी असा निर्णय घेतला होता, तरी आधी म्हटल्याप्रमाणे आयुष्यात केवळ गाणंच करायचं हा निर्णय तोपर्यंत झालेला नव्हता. अर्थात कुणी लहानपणापासूनच तसं ठरवायला हरकत काहीच नसावी. पण या क्षेत्रात स्वतःचं काही मिळवायचं असेल, तर त्याला वेळ लागतो. नावही उशिराच होतं. एखादा उत्तम खेळाडू पस्तिशीच्या सुमारास निवृत्तीची तयारी करत असेल, पण शास्त्रीय संगीतातला गायक तिशी-पस्तिशीतही नवोदितच समजला जात असतो. शिवाय प्रत्येकाला या क्षेत्रात अपेक्षित यश मिळतंच असंही नाही. कदाचित या सर्व गोष्टी नकळत माझ्या डोक्यात सुरू असतील. पण तेव्हा तरी मला संगीतसाधना अधिक महत्त्वाची वाटत होती, व्यावसायिक गायक बनण्याचा विचार नव्हता. वयाची विशी ते तिशी हा पुढच्या आयुष्यासाठी पायाभरणीचा काळ म्हणतात. तसा माझाही या रियाजाच्या निमित्तानं पाया मजबूत करण्यात गेला.

पं. राम मराठे ठाण्याला राहात असत, तर पं. गजाननबुवा जोशी डोंबिवलीत राहायचे. मग मीही डोंबिवलीला जाऊन राहाण्याचं ठरवलं. प्रसिद्ध साहित्यिक पु. भा. भावे यांचा तिथे बंगला होता. त्यांच्या घरात मला एक खोली भाड्यानं मिळाली आणि ठाण्यात माझं संगीत शिक्षण सुरू झालं. तेही नागपूरचे आणि मीही. ते कधी कधी माझ्या खोलीवर येत, चौकशी करत. पं. राम मराठे हे नाट्यसंगीतातलं प्रचंड मोठं नाव असूनही मी त्यांच्याकडे नाट्यसंगीत कधीच शिकलो नाही, केवळ ख्याल गायकी शिकलो. ख्याल गायकीमध्ये त्यांची एक स्वतंत्र शैली होती आणि त्यात ग्वाल्हेर, आग्रा आणि जयपूर घराण्यांच्या गायकीचा संगम होता. डोंबिवली आणि ठाणे हा भाग सांस्कृतिक कार्यक्रमांचं केंद्र असल्यासारखाच होता. अनेक संगीतकार, साहित्यिक, कलाकार या भागात राहायचे. संगीताचे कार्यक्रम, जाहीर भाषणं, कवीसंमेलनं, असे सतत काही ना काही उपक्रम सुरू असायचे. मी अशा खूप कार्यक्रमांना जात असे. या काळात शास्त्रीय संगीतातील उत्तुंग व्यक्तींचं गाणं ऐकण्याची संधी मला मिळाली. मोगूबाई कुर्डीकर, पं. भीमसेन जोशी, किशोरीताई आमोणकर यांचं गाणं, पं. रविशंकरांसारख्या कलाकारांचं वादन मी ऐकत होतो. गणेशोत्सवामध्ये तर जवळपास दररोज एकाच वेळी दोन वेगवेगळ्या ठिकाणी ४-५ मोठ्या कलाकारांचे कार्यक्रम सुरू असत. एकीकडे संगीताचं शिक्षण सुरू असताना मी हे ऐकत होतो, कलाकारांची बलस्थानं समजून घेत होतो. त्यातून मला जे घेता येईल, ते घ्यायचा प्रयत्न करत होतो. पु. भा. भावे, शं. ना. नवरे आणि विविध साहित्यिकांच्या भाषणांना जाऊन बसत होतो. संगीत नाटकं, इतर मराठी नाटकं आणि चित्रपट पाहाणं, साहित्य वाचणं, अगदी कृष्णधवल टीव्हीवर क्रिकेटचे सामने पाहाणं अशा सर्व गोष्टी मी या काळात केल्या. ही सगळी एक शिक्षणाची प्रक्रिया होती. या गोष्टींचा आपल्यावर आपल्याही नकळत परिणाम होत असतो. चांगली कला अनुभवण्याचा प्रत्येक अनुभव विचारप्रवण करत असतो, वेगळी दृष्टी देत असतो.

पं. गजाननबुवा जोशी यांच्याकडून संगीताची तालीम घेत असताना

हे वय आपण 'कुणासारखं तरी' व्हावं असं वाटण्याचंही असतं. इतक्या मोठमोठ्या कलाकारांना ऐकत असूनही माझ्या डोक्यात 'रोल मॉडेल' ही संकल्पना नव्हती. याचं कारण असं, की प्रत्येक कलाकाराची त्याची म्हणून असलेली शैली त्या कलाकारांना ऐकताना मी समजून घेत होतो. अशी वेगळी शैली कमावण्यासाठी आपण स्वतःच काहीतरी करायला हवं, कुणाच्या गायकीसारखं मी गाणं योग्य नाही, हे उमजत होतं. माझ्या मर्यादा आणि माझ्यातले चांगले गुणही माझ्या लक्षात येत होते. शिवाय कान टोचायला गुरू होतेच. माझे गुरू पं. गजाननबुवा जोशी स्वभावानं कडक. त्यांना अपेक्षित आहे, तसंच झालं पाहिजे यासाठी ते आग्रही असायचे. पण संगीत काय असतं, संगीताचा दर्जा काय असतो, याची दृष्टी त्यांच्याकडे मिळाली. मी त्यांच्याकडे संगीत तर शिकायचोच, पण ते रोज दुपारी व्हायोलिन वाजवत असत, संध्याकाळी त्यांच्याबरोबर फेरफटका मारायलाही जायचो. घरी सकाळी साडेसहा वाजता रियाजाला बसायचो, नंतर ९ वाजता गुरुजींकडे जायचो, त्यांच्याकडून १२ वाजता घरी येऊन दुपारी २ वाजताच्या सुमारास पुन्हा जायचो. रात्री घरी स्वतःचा रियाज सुरू होताच. रियाज ही नियमित करण्याची गोष्ट असल्यामुळे आमच्यासाठी सर्व दिवस सारखे होते. 'गद्धेपंचविशी' या शब्दात अपेक्षित असतो तसा तरुण वयात घडणारा अविचार माझ्याबाबतीत घडला नाही, याचं कारण इथं होतं. एका लक्ष्यानं आणि स्वप्नानंच आम्ही सर्वजण तिथे एकत्र आलो होतो.

नागपूरमधील पदवीप्रदान समारंभात सुवर्णपदक स्वीकारताना

संगीतसाधनेत गुरू किती महत्त्वाचा असतो, हे मला या काळात प्रकर्षानं जाणवलं. मी लहानपणापासून संगीताच्या सान्निध्यात वाढलो आणि तेव्हापासूनच गातही होतो. संगीत स्पर्धांमध्ये सहभागी होत होतो, १४ व्या-१५ व्या वर्षापासूनच जाहीर कार्यक्रमांमध्ये गाण्याची संधी मला मिळू लागली होती. लहानपणी या सगळ्याचं लोकांकडून खूप कौतुक होत असे. आता मी हे मान्य करतो, की ते माझं गाणं काही अप्रतिम म्हणावं असं नव्हतं, पण अनेकदा 'मी किती छान गायलो' असं मलाच वाटून जात असे. अशा ठिकाणी तुम्हाला तुमची ओळख करून देणारा गुरू गरजेचा असतो.

पं. गजाननबुवांकडे शिकताना असा एखादा प्रसंग घडला, की ते मला त्याच संगीतकृतीचा कोणतातरी नवीन पैलू उलगडून दाखवत. त्यांचं ऐकल्यावर समजे, की त्यासारखं काहीच आपल्याला जमलेलं नाहीए!

ग्वाल्हेर, जयपूर आणि आग्रा घराण्यांची गायकी, त्यांच्या शैलीची वैशिष्ट्यं मला आवडत होती. त्यात माझं असं काय निर्माण करता येईल याचा मी विचार करत होतो, तसा प्रयत्न करत होतो. खरंतर या घराण्यांच्या गायकीत खास साम्य असं काही सांगता येणार नाही. त्यामुळे त्यांचा मेळ घालत उत्तम काय सादर करता येईल, ही प्रक्रिया माझ्यातील विद्यार्थ्यासाठी खूप रोचक होती, नवीन शिकल्याचा आनंद देणारी होती.

याच काळात मला साताऱ्यातील औंध संस्थान येथील 'शिवानंद स्वामी संगीत प्रतिष्ठान'साठी संगीताचे कार्यक्रम आयोजित करण्याची संधी मिळाली. हे आणखी वेगळं आणि महत्त्वाचं शिक्षण होतं. अशा अनेक गोष्टी आपण करत असतो, ज्या करताना त्याचा आपल्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीसाठी उपयोग होत आहे याची कल्पनाही येत नाही, तशी ती गोष्ट होती. आपल्या क्षेत्रातील नवीन माणसांना भेटताना ते क्षेत्र आणखी खोलवर जाऊन समजून घेता येतं. वयाच्या २८-२९ व्या वर्षी मी मुंबईत 'ऑल इंडिया रेडिओ'मध्ये 'प्रोग्रॅम एक्झिक्युटिव्ह' म्हणून नोकरीला लागलो आणि चांगली ७-८ वर्षं ही नोकरी केली. व्यावसायिकदृष्ट्याही केवळ संगीत करण्याचा निर्णय मी पुढच्या या काळात पक्का केला. तोपर्यंत मला अनेक कार्यक्रमही मिळू लागले होते. याच काळात माझं लग्न झालं. माझी पत्नीही आकाशवाणीमध्ये प्रोग्रॅम एक्झिक्युटिव्ह होती.

पंचविशीच्या वयात मी जे करत होतो तो संगीताच्या शिक्षणाचा पाया होता. लवकरात लवकर संगीताचे जाहीर कार्यक्रम करायला लागावेत आणि प्रसिद्ध व्यावसायिक गायक व्हावं, असा अनावर मोह होण्याचं हे वय असतं. तसं वाटणं साहजिकही आहे. त्या वयात हा पाया मजबूत घातला जाणं किती महत्त्वाचं आहे, हे मला आता जाणवतं. हे शिक्षण कधीही न संपणारं, सतत नवीन शोधण्यासाठी आपल्याला जागं ठेवणारं आहे. त्याची दृष्टी विशी ते तिशीच्या वयात मिळणं हे म्हणूनच फार मोलाचं.

आज साठी सरल्यावर 'गद्धेपंचविशी' या शब्दावर जेव्हा रेंगाळतो तेव्हा सहज मनात येतं, पंचविशी आपल्या आयुष्यात आलीच, पण ती संगीताचा पाया मजबूत करून घेणारी! पाय जमिनीवर घट्ट रोवून ठेवणारी 'पंचविशी' होती.

शब्दांकन- **संपदा सोवनी**
◆ *chaturang@expressindia.com*

पडसाद

बहुरंगी चतुरंग!

नवीन वर्षातील 'चतुरंग' वाचून समाधान वाटले. 'शांतता टोमणे सुरू आहेत' हा मंदार भारदेंचा लेख वाचून निखळ मनोरंजन झाले. 'स्मृति आख्यान' कंटाळवाणे न वाटता उपदेशपर वाटले. 'अल्झायमर' होऊ नये म्हणून काय करायला हवे, ते साध्या सोप्या शब्दांत सांगितले आहे. नवीन माध्यमांशी प्रत्येक जण जुळवून घेईल, तर आयुष्य नक्कीच सुखकर होईल. 'सावित्रीच्या लेकीं'विषयी खूप वाचले आहे, पण जोतिबांच्या लेकांविषयी आता समजून येईल. खरे तर स्त्रीला सामाजिक प्रवाहात आणण्याचे कार्य आपल्याकडे पुरुषांनी सुरू केले हे विसरून कसे चालेल. 'ज्येष्ठांचे लिव्ह इन रिलेशनशिप' मात्र आपल्या समाजाच्या पचनी पडायला बराच काळ जावा लागेल. कारण आपली मानसिकता या विचाराची नाहीये. मानसोपचारतज्ज्ञ डॉ. आशीष देशपांडे यांच्यासारख्यांच्या सल्ल्याची आज खूप गरज वाटते. 'गद्धेपंचविशी'तून आजच्या धडपडणाऱ्या तरुणांना शिकण्यासारखे खूप आहे. एकंदरीत, नवीन वर्षाची सुरुवात छान झाली आहे. असेच विविध लेख वाचायला मिळू दे!

– **अंजली अरविंद भातखंडे,** अलिबाग, रायगड

'पुरुषांचे प्रांजळ मनोगत' नेमके!

'पुरुष हृदय बाई' सदरातील सुनील सुकथनकर यांचे 'आम्हा पुरुषांचे प्रांजळ मनोगत' वाचले आणि पोट धरून हसले, मनापासून! त्यांनी नेमके, मोजके लिहिले आहे याबद्दल अपार आनंद आहेच, पण पुरुषप्रधान संस्कृतीचे खरे रूप या लेखात उमटले आणि ते एका पुरुषाने लिहावे याचेही कौतुक आहे.

एरवी आम्ही अनेक जणी स्त्रीवादी लेखन करत असतो अन् समाजाकडून आणि कधी कधी आमच्या भगिनींकडूनही 'ट्रोल' होत असतोच. पण अशा परिस्थितीत सगळ्या शक्यता धरूनही आपण लेखात पुरुषप्रधान संस्कृतीचे सगळे गुणावगुण अचूक लिहिले. याबद्दल करावे तेवढे कौतुक कमीच. असे बऱ्याच पुरुषांना कळेल तो सुदिन!

– **उमा मोकाशी,** पुणे

स्त्रीच्या घरकामाचे मोल, मूल्य आणि मान!

'घरकामाचे मोल' हा स्त्री चळवळीतील ज्येष्ठ कार्यकर्त्या लता भिसे सोनावणे यांचा लेख (१६ जानेवारी) वाचताना टीव्हीवरील आईविषयीच्या सध्या गाजणाऱ्या एका मालिकेची आठवण झाली. गृहीत धरलेल्या गृहिणीची व्यथा त्यात योग्य रीतीने मांडली आहे. परंतु घरकामाचे मोल मूल्यात करून आम्हाला मोलकरीण करू नका, असेच सारासार मत गृहिणींचे असावे असे वाटते.

'घरकामाचे मूल्य स्त्रीचा पती कार्यालयात जाऊन करत असलेल्या कामाच्या तुलनेत कमी नाही,' असे मत सर्वोच्च न्यायालयाने व्यक्त केले, हे बरोबर. पण घरकामाला मोबदला पतीने दिला तर तो ताटातला वाटीत असाच होईल. हे राष्ट्रीय उत्पन्नात कसे धरणार? हा मोबदला (पगार) प्राप्तिकर विभाग तिचे उत्पन्न म्हणून मान्य करेल का? याउलट मोल आणि मूल्य यात फरक केला तर मान (आदर) राहील का? 'ती आहे म्हणून आम्ही आहोत. ती नसते तेव्हा कळते ती आहे,' ही जाणीव आणि आदर कुटुंबात महत्त्वाचा. ती जगाला आत्मिक समाधानाने सांगते, 'दुःख नाही याचे मी आहे गृहिणी, फक्त बदला तुम्ही तुमची विचारसरणी!' समाधानाची बाब म्हणजे हल्लीचे तरुण चहाच्या पहिल्या कपाबरोबर वृत्तपत्र वाचण्याचे भाग्य तिला देतात, असे आढळून येते. भले जुनी पिढी (ज्येष्ठ नागरिक) याकडे कुत्सितपणे बघेल! जमाना हळूहळू का होईना बदलतो आहे, हेही नसे थोडके.

– **श्रीनिवास स. डोंगरे,** दादर, मुंबई

'मी, रोहिणी' उत्सुकता वाढवणारं

प्रख्यात अभिनेत्री रोहिणी हट्टंगडी यांचे 'मी, रोहिणी...' सदर वाचले. त्यांच्या अभिनयाबद्दल खूप लिहिलं गेलं असलं तरी त्यांच्या आयुष्याबद्दल फार काही वाचलेलं नाही. त्यांची जीवनकहाणी वाचायला उत्सुक आहोत. सदराचा प्रत्येक भाग वाचल्यावर पुढचा भाग वाचण्याची उत्सुकता वाढीस लागते.

'गांधी' चित्रपटासाठी नसिरुद्दीन शाह आणि स्मिता पाटील यांनी 'ऑडिशन' दिली होती हे वाचले होते, पण जॉन हर्ट आणि भक्ती बर्वे ही जोडीसुद्धा ऑडिशनला होती, हे नव्याने कळले. नसीरजी आणि स्मिता पाटील यांचे ऑडिशनच्या वेळचे छायाचित्र इंटरनेटवर उपलब्ध आहे, पण भक्ती बर्वेंचे त्या वेळचे छायाचित्र उपलब्ध नाही. रोहिणीताईंचा लेख म्हणजे त्या काळाचा दस्तावेज जणू! वर्षभर ही वाचनीय मेजवानी लाभणार याचा आनंद आहे.

– **मंगेश शशिकला पांडुरंग निमकर,** कळवा

कुटुंबीयांची मानसिकता बदलावी

आपल्या पुरुषप्रधान संस्कृतीच्या वटवृक्षाच्या खोलवर रुजलेल्या पाळामुळांच्या बरोबरीने आता स्त्रीवर्गाच्या जाणिवेच्या पारंब्याही जमिनीकडे रुजण्यासाठी झेपावू लागल्याचे पाहायला मिळत आहे. गृहिणींचे काम हे पतीच्या कार्यालयीन कामाइतकेच महत्त्वाचे असते, या न्यायालयाच्या दाखल्याने कागदोपत्री पुरुषांच्या बरोबरीने मूल्यमापन केले गेले ही गोष्ट स्वागतार्ह म्हणावी लागेल. ही समानता कौटुंबिक व्यवस्थेत सर्व पातळ्यांवर झिरपणे गरजेचे आहे. 'हाऊसवाइफ' शब्दाची जागा 'होममेकर'ने घेतली हे त्याचे द्योतक म्हणावे लागेल. कधी नव्हे ते 'करोना'मुळे कुटुंबातील सर्व सदस्यांना सक्तीने घरी बसावे लागले, त्यातच घरी कामाला मदतनीस येणे बंद झाल्याने घर चालवण्यातील अडथळ्यांची शर्यत सर्वांना पाहायला मिळाली. 'घी देखा था बडगा भी देख लिया' अशी अवस्था सर्वांची झाली. घरातील स्त्रियांची ओढाताण पाहायला मिळाली आणि आपोआपच सर्वांना मदतीचा पाझर फुटला. नोकरी न करता पूर्णवेळ गृहिणी असणाऱ्या पत्नीला आणि कुटुंबीयांनाही जेव्हा 'या काय करतात?' या प्रश्नाला 'काही नाही, घरीच असते' असे उत्तर द्यावेसे वाटते, तेव्हाच स्त्रियांचे अवमूल्यन झाले असे म्हणावेसे वाटते. पुरुष जेव्हा घरातील सर्व दायित्व पत्नीवर सोपवतात आणि त्या ते समर्थपणे निभावतात, त्या वेळी सर्व कामांचे मूल्यमापन पैशांत करणे शक्यच नसते. त्या भक्कम आधारावर पुरुष आकाशाला गवसणी घालण्याचे स्वप्न पाहू शकतात. कुटुंबीयांची मानसिकता जोखून, समस्या जाणून, त्यांना मानसिक आधार देत त्यांना एकत्र गुंफण्याची जबाबदारी गृहिणी पार पाडत असते. आर्थिक सुस्थितीसाठी पत्नीची नोकरी अपरिहार्य ठरू लागली आणि घर, नोकरीची दुहेरी जबाबदारी झेलताना स्त्रियांची ओढाताण वाढली. अशा परिस्थितीत तर स्त्रियांच्या मदतीचे मूल्यमापन दुपटीकडे झुकलेले मान्य करायला हवे. जेव्हा आर्थिक भार उचलण्याची अपेक्षाही घरातील स्त्रीकडून केली जाते, तेव्हा तर त्यांचा मानसन्मान नक्कीच वाढलेला लक्षात घ्यायला हवा. हळूहळू ही सुधारणा घडत आहे, या विषयावर गांभीर्याने चर्चा होत आहेत. तरीही न्यायालयाच्या निर्णयापेक्षा कुटुंबीयांची मानसिकता बदलणे गरजेचे ठरते.

– **नितीन गांगल,** रसायनी

'जगणं बदलण्याचा' वेग अफाट

नववर्षातील 'चतुरंग' वाचनीय आहे. 'जगणं बदलताना' सदरातील अपर्णा देशपांडे यांचा 'ही पहाट वेगळी आहे' हा लेख विशेष आवडला. अगदी शीर्षकसुद्धा चपखल आहे. सध्या पन्नाशीच्या पुढेमागे असलेल्या पिढीसाठी खरोखरच बदलांचा वेग खूप जास्त आहे. एखाद्या वेळी मती गुंग होऊन जावी इतका जास्त! त्याच्याशी जुळवून घेताना होणारी कसरत अपर्णाताईंनी खुसखुशीतपणे मांडली आहे. आणि हो, बदल 'पॉझिटिव्हली' स्वीकारायचा असतो, हेही त्यांनी उपदेश न करता, हलक्याफुलक्या शैलीत सांगितले आहे. लेखातील नवऱ्याला दिलेली पाघळलेल्या लाडवाची उपमा तर अफलातून!

– **अंजली जयंत कुलकर्णी**

आजच्या पिढीची पहाट वेगळीच!

अपर्णा देशपांडे यांच्या 'जगणं बदलताना'मधील लेखाच्या शीर्षकाने लक्ष वेधून घेतले, 'ही पहाट वेगळी आहे'. जगण्यातील संघर्ष कितीही अटळ असला तरी त्यातूनही आनंद घेणे जमले पाहिजे हे मान्य. आजच्या पिढीची पहाट वेगळी आहे हे तर खरेच, पण आपण ती रम्य करायची की निरस हे आपल्या हातात आहे. हे सदर वाचायला निश्चित आवडेल.

– **अर्चना सातपुते**